

РОЗДІЛ 5 ЛІТЕРАТУРА СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

УДК 821(73=161.2):398+82-121

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.39.3.14>

ОБРАЗИ БОГИНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ ТА В ТВОРАХ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ

IMAGES OF GODDESSES IN UKRAINIAN FOLKLORE AND IN THE WORKS OF DOKIA HUMENNA

Тиховська О.М.,

orcid.org/0000-0003-4663-5960

доктор філологічних наук,

професор кафедри української літератури

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Бура І.О.,

orcid.org/0000-0002-6249-091X

старший викладач кафедри іноземних мов

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Мета статті – проаналізувати образи Берегині та Птахи-Слави в українських чарівних казках та міфах, здійснити типологічне зіставлення Богині-Матері в українському фольклорі з аналогічними образами світової міфології, простежити специфіку об'єктивації образів українських богинь (зокрема тих, що співвідносяться з архетипом Матері та із землею) у творах Докії Гуменної. Образи богинь в українській міфології є мало дослідженими, згадки про них знаходимо в казках, легендах, колядках, а також у літературних творах (зокрема, багато давніх українських вірувань відтворила у своїх романах, повістях та есе Докія Гуменна). Богині давньої української міфології особливі. Всі вони, за винятком одної – Мари/Марени, постають уособленням добра та світла, і жодна з них не містить у собі семантики жертви. Їх не зваблюють боги-чоловіки, не викрадають, не пригнічують, як це бачимо у фольклорі інших народів світу. Функції українських богинь різні. З погляду психоаналізу, всі вони є метафоричними проекціями Самості, позитивної Аніми або ж архетипу Матері. Таким чином, в образах світлих богинь-матерів (Берегині, Мокоші, Лади, Рожаниць) і дів (Слави, Лелі, Дани) утверджується потужна сила жінки, її здатність самостійно структурувати, планувати й впорядковувати власне життя і життя тих, хто перебуває поруч. Образи українських богинь, збережені у казках, легендах та бувальщинах співвідносяться з архетипом Аніми, ми бачимо їх взаємодію з героями-чоловіками. У казках вони постають як мудрі чарівні матері (відображають архетип доброї Матері) або ж як дивовижні дружини, завдяки яким відбувається метафорична ініціація головних героїв. У легендах та бувальщинах трансформовані образи богинь обертаються до нас своєю темною стороною і ми бачимо існування конфлікту між ними і тим чоловіком, який прагне/або ж уникає їх кохання. Тут об'єктивується негативний аспект архетипу Аніми. Починаючи з XII століття образи праукраїнських богинь трансформуються, втрачають свою сакральність та досконалість, їм починають бути властиві ненависть та зло. У творах Докії Гуменної усі праукраїнські богині (окрім Птахи-Слави) згадані, їх образи письменниці віднайшла в ритуалах та піснях. Особливою заслугою авторки є відкриття образу богині землі Гої.

Ключові слова: українська міфологія, богині, Берегиня, Птаха-Слава, Докія Гуменна, архетип матері, ініціація, чарівна казка, психоаналіз.

The purpose of the article is to analyze the images of Beregynia and Glory-Bird in Ukrainian fairy tales and myths, to carry out a typological comparison of the Mother-Goddess in Ukrainian folklore with similar images of world mythology, to trace the specificity of the objectification of the images of Ukrainian goddesses (in particular, those related to the archetype of the Mother and with the earth) in the works of Dokia Humenna. The images of goddesses in Ukrainian mythology are poorly researched, we find references to them in fairy tales, legends, and carols, as well as in literary works (in particular, many ancient Ukrainian beliefs were described by Dokia Humenna in her novels and essays). The goddesses of ancient Ukrainian mythology are special. All of them, except one – Mara/Marena, appear as the personification of goodness and light, and none of them contain the semantics of sacrifice. They are not seduced by male gods, they are not kidnapped, and they are not oppressed, as we see in the folklore of other peoples of the world. The functions of Ukrainian goddesses are different. From the perspective of psychoanalysis, they are all metaphorical projections of the Self, the positive Anima, or the Mother archetype. Thus, in the images of bright mother goddesses (Beregynia, Mokosha, Lada, Rozhanits) and virgins (Slava, Lelia, Dana), the wonderful power of a woman is confirmed, her ability to structure, plan and order her own life and the lives of those around her. The images of Ukrainian goddesses, preserved in fairy tales, legends, and folk tales, correspond to the archetype of Anima, and we see their interaction with male heroes. In fairy tales, they appear as wise magical mothers (representing the archetype of the good Mother) or as wonderful wives, thanks to whom the protagonists

are metaphorically initiated. In legends and old stories, the transformed images of goddesses turn to us with their dark side and we see the existence of a conflict between them and the man who seeks/or avoids their love. Here the negative aspect of the Anima archetype is objectified. Starting from the twelfth century, the images of proto-Ukrainian goddesses are transformed, and they lose their sacredness and perfection, hatred and evil begin to be characteristic of them. In the works of Dokia Humenna, all proto-Ukrainian goddesses (except Glory-Bird) are mentioned, the writer found their images in rituals and songs. A special merit of the author is the discovery of the image of the earth goddess Goya.

Key words: Ukrainian mythology, goddesses, Beregynia, Glory-Bird, Dokia Humenna, mother archetype, initiation, magical fairy tale, psychoanalysis.

Постановка проблеми. Образи богинь в українській міфології є мало дослідженими, згадки про них знаходимо в казках, легендах, колядках, а також у літературних творах (зокрема, багато давніх українських вірувань відтворили у своїх романах, повістях та есе Докія Гуменна). Богині давньої української міфології особливі. Всі вони, за винятком одної – Мари/Марени, постають уособленням добра та світла, і жодна з них не містить у собі семантики жертви. Їх не зваблюють боги-чоловіки, не викрадають, не пригнічують, як це бачимо у фольклорі інших народів світу. Функції українських богинь різні. З погляду психоаналізу, всі вони є метафоричними проекціями архетипів Самості, позитивної Аніми або ж архетипу Матері [14, с. 94–95]. З погляду психоаналізу, Аніма – це уособлення всіх проявів жіночого начала у психіці чоловіка, персоніфікована «фемінність» у несвідомому чоловіків [15, с. 30]. Самість – це регулюючий центр колективного несвідомого, уособлення вищої мудрості, божественного начала у психіці людини.

Образи українських богинь, збережені у казках, легендах та бувальщинах співвідносяться з архетипом Аніми, ми бачимо їх взаємодію з героями-чоловіками. В казках богині постають як мудрі чарівні матері (відображають архетип доброї Матері) або ж як дивовижні дружини, завдяки яким відбувається метафорична ініціація головних героїв. У легендах та бувальщинах трансформовані образи богинь обертаються до нас своєю темною стороною і ми бачимо існування конфлікту між ними і тим чоловіком, який прагне/або ж уникає їх кохання. Тут об'єктивується негативний аспект архетипу Аніми.

Починаючи з XII століття образи праукраїнських богинь трансформуються, втрачають свою сакральність та досконалість, їм починають бути властиві ненависть та зло. Вони стають амбівалентними божествами, напівбогинями, напівдемонами – мавками, русалками, повітрулями. Вбирають у себе проєкції і позитивної, і негативної Аніми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Образи українських язичницьких богинь у фольклорних та художніх творах є мало дослідженими. Уявлення українців-язичників про богів

описали В. Войтович [1], Г. Лозко [9], митрополит Іларіон [6]. Образ богині Марени досліджувала О. Рижова [11]. Образ богині Мокоші крізь призму зв'язку з архетипом матері розглянула Ю. Сіденко [12]. М. Козлов, аналізуючи пантеон язичницьких богів за «Велесовою книгою», наголосив на образі богині Слави: «Матір Сва (Сва у санскриті означає самосущий) богиня вищого щабля – згадується у книзі більше двадцяти разів, майже у кожній частині, що красномовно свідчить про велику шану давніх слов'ян до цієї міфологічної істоти. Ця богиня являє собою священного птаха – інкарнацію Великої Матері, яка сягає своїм корінням в неолітичні глибини історії» [8, с. 20].

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати образи Берєгині та Птахи-Слави в українських чарівних казках та міфах, здійснити типологічне зіставлення Богині-Матері в українському фольклорі з аналогічними образами світової міфології, простежити специфіку об'єктивації образів українських богинь (зокрема тих, що співвідносяться з архетипом Матері та із землею) у творах Докії Гуменної.

Виклад основного матеріалу. Образи богинь у світовій міфології, і в українській зокрема, є давнішими, аніж образи богів. За спостереженням М.Хоуп, «уявлення про жіноче світотворче начало з'явилося швидше, ніж ідея творця-чоловіка» [17, с. 14]. У космогонічних міфах багатьох народів створенню світу передують хаос або первісні води (символ жіночого начала), які, з'єднавшись з вогнем, породжують Всесвіт. Земля теж асоціюється з жіночим началом, і саме з неї (з глини) у більшості світових міфів були створені люди.

Згадки про жіноче божество на Закарпатті, за спостереженням Ф. Потушняка, «закодовані у візерунках народних вишивок, які вказують на існування культу великої богині, якогось прапринципу жіночості, землі у подібі «баби» [14, с. 94]. Культ давньої богині в українській міфології, на думку Г. Лозко, «розвивався від Дани до Мокоші, і від Мокоші до християнської Параскеви-П'ятниці, причому вони часто вшановувалися одночасно. Свята Параскева також опікувалася водою, рукоділлям, жіночими справами, її зображення ставили біля криниць» [9, с. 20].

Д. Гуменна у казці-есе «Благослови, Мати!» називає появу образу бога-творця (чоловіка) в народних уявленнях та міфах вторинним явищем, яке вкорінилося в культурну традицію в період: *Як тепер звично, й ніхто не дивується, що Творча Сила всесвіту – чоловік із розкішною сивою бородою, який сидить на троні у хмарах, так і в свій час нічого дивного не було, що всі явища природи, всі стихії, небо й земля — все це було жіночого роду. Сонце також перше, ніж стати „чоловіком”, було „жінкою” (напр. у гетитів), а подекуди нею й зосталося, наприклад, у японців. Японський імператор-мікадо — внук жінки-сонця, ось чому він божественного походження, та й сам божество. Ріки, зрозуміло, теж були жінки-богині» [2, с.31].*

Д. Гуменна згадує шумерські міфи про створення богом Мардуком світу з тіла богині Тіамат, записи Геродота (500 років до н.е.) про домінування жіночих божеств в давньому грецькому пантеоні: *«Ось що кажуть скити [...], коли їх запитали, які в них боги: „Табіті, богиню огнища і Господиню земель та води, звірів, птахів і риби, ми шануємо найбільш за всіх, а потім уже Папая, бога неба (Зевса)”. У гетитів володар і цар діставав свою владу з рук верховного божества, Богині Матері, це вона благословляла його на царство.» [2, с. 50].*

У творах Докії Гуменної давні праукраїнські богині пов'язані з архетипом матері, з образом богині Берегині. Письменниця детально аналізує різдвяні, великодні, купальські, русальні календарні ритуали, виокремлюючи різні уособлення давньої богині. *«й тут з найдавніших часів шанують Велику Матір, як і дець там у Малій Азії. Тільки в давні часи (вони кажуть маври вні, а ми скажемо палеолітичні) це була мати-звірина. Тепер вона прибрала образу жінки, як і бачимо на цьому екрані. Не без того, що з рогами...» [4, с. 85].*

Д. Гуменна виділила в українській фольклорній традиції образ богині Землі, і висунула гіпотезу, що вона могла мати назву Гоя (порівняймо з грецькою богинею Геєю). На думку письменниці, богиня Землі часто згадується в гаївках – весняних піснях та у весільних піснях коровайниць. У фольклорних текстах звучить звертання до Гої з проханням благословити й підтримати, водночас батьківський персонаж тут відсутній. А це свідчить про закорінення образу в період матріархату. *«У звертаннях до Гої впізнаємо звертання до богині Землі. Вона — Мати-Земля. Гою у давнину закликали жінки і дівчата (не чоловіки) у своїх магічно-обрядових діях. Іменем Гої названі магичні дії, скеровані на підсилення*

росту всілякого зілля, зерна — маємо на увазі весняні пісні гаївки. Гаївки це, іншими словами, Гоїні обряди, вони допомагають землі виконувати цикл росту, дозрівання, врожаю. Наприклад гаївка „Ой, так-так сіють мак ...” Дівчата (юні жриці) докладно відтворюють рухами сіяння, ріст, збирання ... І ці магичні дії належать винахідницям хліборобства, жінкам. І саме дівчатам: в тому є своя символіка» [3, с. 226].

Дівчина – це метафоричний образ зерна, яке проросте (коли дівчина вийде заміж і народить дітей). Дівчата – с це метафоричні зернятка, що мають дати «людський урожай». Діє гомеопатична магія: подібне викликає подібне. У гаївках постає образ дівчини-колоска, відповідно матір'ю цієї дівчини є Богиня Землі. Колосок часто трапляється на трипільському посуді і в собі втілює Матір зерна, Богиню Землі.

Однак міфів і легенд про цю богиню Гою до нас не дійшло. На неї проектується архетип доброї Матері, матері-дарувальниці. Архетип Богині Землі асоціюється з відродженням життя, народженням нових щасливих поколінь, перемогою над смертю.

«Одну з персоніфікацій давньої богині – Мокошу (Мокош) – знаходимо у віруваннях, пов'язаних із днем п'ятниці» [14, с. 94]. За спостереженням Г. Лозко, Мокоша опікувалася різними видами діяльності жінок: «рукодільям, прядінням, тканням та ін., їй приносили жертви у вигляді снопів льону, вишитих рушників. Мокоша, вірогідно, була близькою до Рожаниць (Дів Життя), покровителькою пологів, захисницею породіль. Тому в жінок віра й поклоніння Мокоші затрималися найдовше: навіть у XVI ст. попи зобов'язані були на сповіді запитати жінку, чи не ходила вона до Мокоші» [9, с. 18]. Мокоша сприймалася давніми українцями як богиня долі, покровителька прядь та повелителька вод земних та небесних: «За легендами, саме Мокоша пряла нитку життя, тому вона вважалася ще й покровителькою прядь. Ще однією функцією Мокоші було піклування про вологу: дощ, річки, струмки. Це й знайшло свій вияв у імені богині. Дослідники вважають, що воно походить від мокрий, мокнути» [9, с. 18]. Покровителькою водної стихії була й богиня Дана. На думку Г. Лозко, образ Мокоші «походить від ще давнішого культу води – богині Дани. [...] ім'я Дана складається з двох частин: да (середземноморське «вода») і на («нення», «мати»), тобто воно означало Мати-Вода. Слово Дана уже в скіфо-сарматський період перестало бути ім'ям богині, а стало позначати просто річку» [9, с. 19].

Також у фольклорі українців опосередковано збереглося ім'я ще однієї язичницької богині, «котра колись вважалася покровителькою кохання, шлюбу та материнства, – Лади, на Закарпатті вона «згадується і сьогодні у весільних піснях – ладканях». А спогад про давню злу богиню Марену, Мару знаходимо в «слові «морити» в значенні таємничо замучити до смерті». Згодом уявлення про Мару в народних віруваннях Закарпаття трансформувалося й спроектувалося на декілька демонологічних образів: відьму/босорканю, нічника, упира, повітрулю, різні персоніфіковані образи хвороб» [14, с. 95].

Найстаровинніша богиня добра і захисту людини від усілякого зла – це Берегиня, на неї проєктується архетип Доброї Матері. Згідно з міфами, вона увібрала в себе роль культурного героя, оскільки навчила жінок шити, ткати, вишивати узорі-обереги, білити будинки, пекти хліб. Берегиня асоціюється з оберегами, білим кольором, материнством, турботою про ближніх. Зараз архетип Берегині особливо актуалізувався. Під час війни – найперше завдання зберегти свою землю, родину, будинок від руйнування. Тому архетип Берегині виконує потужну психологічну функцію, пробуджуючи в несвідомому жінки енергію сили та впевненості, стає провідником до глибинної мудрості, сприяє прийняттю правильних рішень. Символічним образом Берегині є постать жінки з застережливо піднятими руками. Схематичне зображення Берегині трансформувалося в малюнок тризуба.

Згідно з уявленнями українців, Берегиня дбає про оселі людей, піклується про домашнє вогнище (символ родини), оберігає малих дітей від хвороб та інших злих сил, дбає про непопущність та вірність подружжя. Подружнє ложе колись покривалося ліжником, на якому вишивався орнамент у вигляді ромбів, які є символами родючості. Зображення Берегині часто зустрічається на писанках та рушниках. Чотирируку або шестируку Берегиню можна побачити на археологічних знахідках з епохи бронзи. Вона також асоціюється з Матір'ю-Землею, є дарителькою плодів, володіє таємницею життя і смерті. Згідно з міфом, Берегиня сприяє народженню людини вдруге після смерті (це вірування збереглося в українській казці «Мандрівничок»).

В міфі про Берегиню, записаному С. Плачиндою, чітко протиставляються Сварог і Берегиня (світлі боги, культурні герої) і Чорнобог та Мара (уособлення зла). Чорнобог і Мара породжують страшне, потужне військо велетенських ящурів – чорних панцирних потвор, котрі отримують

завдання зруйнувати першу білу хатину, жорна, піч, знищити людей. Метафорично їх завданням є руйнування основ цивілізації. І подолати потвор здатна лише Берегиня. *«І коли загрозливо наблизилися ящури й мали ось-ось розчавити першу на Землі хатину, з неї вийшла Берегиня. Вся в білому вбранні з червоними вишитими на білому полотні «Стрілами Перуна» та «соколами». Богиня здійняла догори руки і ... чорне військо враз зупинилося, ніби заворожене білою красою. Тоді Берегиня сміливо рушила з піднятими руками на ящурів, і вони стали понуро відповзати. І йшла вперед богиня в білому саяві своєму, і відкочувався назад чорний морок потвор. І тоді загнала Берегиня чорних ящурів у річку Рось. ..І Краса засяяла довкруг, і Берегиня була богинею Краси і захисницею її. І пішла по Землі слава про Берегиню як Захисницю Білої Хати»* [10, с. 105–106]. Згідно з міфом, саме Берегиня навчила українок робити біле полотно, вишивати узорі-обереги, її зображення почали вирізьблювати на дверях та вікнах.

Берегиня асоціюється з білим кольором (вона вчить ткати біле полотно, у білий колір пофарбовані хатинки), який набуває значення бар'єру між світом людей та демонічних створінь, просвітлення, духовного відродження. Біле полотно, яке Берегиня дарує людям, стає потужним оберегом і відганяє «чорняків» – носіїв зла, дітей Чорнобога.

В українській казці «Мандрівничок» Берегиня постає в образі доброї чарівниці, яка знає секрет відродження життя – воскресіння птахів, тварин і людей. Їй належить функція чарівного помічника головного героя Іванка, чарівної могутньої богині-матері: вона допомагає йому вдало пройти різні випробування, наділяє його магічними здібностями, сприяє його фізичному і духовному переродженню (містичне дорослішання, метафоричне відображення психологічної ініціації хлопця). Але на початку казки чарівниця сама потребує підтримки, оскільки живе у дивному місті, де нема нічого живого. Вона знає, як повернути до міста життя, але їй потрібен помічник, який не має божественної природи.

Казка розпочинається з того, що юнак Іванко, в пошуках заробітку мандрує світом. Одного дня він *«вийшов на високу гору і дивиться, де б побачити село. І бачить: на однім боці гори стоїть місто, але страшне. Пішов. Приходить у місто, а тут і курки не видно. Нема від кого попросити їсти... Та йде далі. На дворах відчинені ворота. Зайшов він в один двір і бачить, що й у хижі відчинені двері навстіж. Заходить він до кухні, а там на столі стоять страви... й кухоль пива.*

Він не роздумував сів і почав їсти. Страву всю поїв, пиво випив» [7, с. 60]. Після цього з кімнати виходить бабуса, не сварить хлопця, а навпаки – питає, чи він вдосталь наївся, чи не голодний і пропонує йому ще інші наїдки. Хлопець з’їдає і ці страви, а тоді бабуса просить його про послугу: щоб він обійшов навколівши усе безлюдне місто. Хлопець виконує прохання бабусі й тричі обходить місто навколівши: за першим разом ожила домашня птиця у місті, за другим – тварини, за третім – з’явилися в місті люди. Після кожного обходу баба-чарівниця годує героя, і його сили відновлюються (магія чарівної їжі, яка наділяє героя надприродними силами). Мотив годування вказує на зв’язок баби-чарівниці з архетипом Матері (матері-годувальниці). Далі дізнаємося, що *«ота баба була цариця. Тільки вона в околиці лишилася жива, а другі всі покам’яніли, бо чорти ходили у місто. А Іванко всіх спокутував»* [7, с. 61].

Разом з іншими людьми до міста повертаються доньки баби-чарівниці: *«бабині три доньки залетіли до хати»* [7, с. 61]. Залетіли, а не зайшли, а це означає, що вони або птахи, або крилаті дівчата. Зовнішність їх у казці не описується. Однак звідси впливає, що крилатість властива бабі-чарівниці так само, як і її донькам. Як відомо, крила символізують духовність, є ознакою божественної природи героїні. Але володіння крилами та таємницею воскресіння всього живого не вичерпується магічна сила баби-чарівниці. Тепер цариця і покровителька всього живого у відродженому місті здійснює трансформацію здібностей Іванка. Вона, як Берегиня, прагне вберегти його від зла, смерті, різних ворогів, і тому дарує юнакові чарівний одяг, одягнувши який Іванко став непереможним і невразливим для будь-якої зброї. Цей мотив української казки має паралелі в міфології Стародавнього Єгипту: богиня Ісіда у вигляді пташки кружляє навколо маленького царевича, який лежить над магічним полум’ям, здобуваючи невразливість. У скандинавській міфології богиня Фрігг зробила невразливим майже для будь-якого предмету свого сина Бальдра (забула лише про омелу). Отже, захист дітям дарують богині, і баба-чарівниця у казці «Мандрівничок» діє подібним чином, це ще раз підтверджує доцільність трактувати її як переосмислений образ богині Берегині. Крім цього, баба-цариця дарує Іванкові джерело достатку (метафора рогу достатку), забезпечує йому можливість ситого і безтурботного життя магічним актом: *«плюнула йому в кишеню, щоб ніколи не був без грошей»*. Після цього у цій кишені гроші ніколи не закінчувалися. Таким чином, через слину баби-чарівниці

герой набуває здібностей, властивих їй самій. За законом контагіозної магії (закон зараження за Дж. Фрезером) Іванко отримує джерело невичерпного достатку, йому, як і богам, вже не треба дбати про хліб щоденний – їжі буде вдосталь завжди. Крім цього, баба-цариця подарувала Іванкові магічну зброю (шаблю і рушницю), які зробили його непереможним у бою. Таким чином, відбулося метафоричне посвячення героя у клас воїнів.

Бабу-царицю герой сприймає як добру матір-опікунку. І не дарма. Адже через деякий час вона стає причетною до його повторного народження. Завдяки їй Іванко воскресає з мертвих – народжується вдруге. Чарівний кінь привозить тіло порубаного на шматки хлопця, який загинув внаслідок віроломної зради його дружини-принцеси (котра змусила Іванка зняти з себе чарівний одяг і зробила його беззахисним; а поганин – коханець царівни – вбив юнака). Баба-цариця оживляє хлопця живою водою і наділяє його новими здібностями – він, використовуючи силу думки та слова, може перетворюватися на різних тварин, і тепер його вбити неможливо. Таке переродження героя в українських казках є різновидом метемпсихозу.

У наступну подорож Мандрівничок вирушає вже без коня, магічні здібності чарівної тварини вже героєві не потрібні, завдяки бабі-цариці хлопець здатен перебороти саму смерть, він володіє таємницею реінкарнації. Така метаморфоза сталася з героєм знову внаслідок контагіозної магії: баба-цариця плює йому в рот, і так він набуває вміння перетворюватися в будь-яку тварину чи рослину. І це останній подарунок казкової Берегині. Після цього головний герой успішно завершує свою метафоричну ініціацію і повертає собі дружину і царський трон.

У казках ми не знайдемо імен давніх українських богинь, однак їх характеристики яскраво виявляються в моделях поведінки деяких жіночих персонажів. Баба-чарівниця, героїня казки «Мандрівничок», тісно пов’язана з архетипом дому: вона володарка міста, будинку, вона – мати всіх людей, які тимчасово зникли, і саме вона знає, як їх повернути назад: знаходить того, хто здатен це зробити. Тут знову, як і у міфі про двох творців (Бога і Арідника, Бога і Сатанайла), божественна істота знає, як створити світ / чи як відновити світ, але сама цього зробити не може. Вплинути на матеріальний світ має її помічник, у цій казці – це хлопець. Отже, бабуса-цариця – переосмислений образ богині-творця, і богині-охоронниці, господині, Берегині. Вона дбає про всіх мешканців зачарованого міста і про головного героя. На неї

проектується архетип Матері – вона дарує життя (знає таємницю воскресіння мертвих – сприяє воскресінню жителів міста, а згодом і порубаного на шматки Іванка), вона годує людей їжею, яка допомагає здійснити неможливе/нездійсненне (скуштувавши наїдків баби-чарівниці, Іванко здатен тричі обійти навколішки місто й повернути життя мертвим).

Як зазначав К.-Г. Юнг, «місто – це символ матері; воно так само дбайливо оберігає своїх жителів, як жінка своїх дітей. Цілком зрозуміло, чому богині-матері Рея і Кібела завжди зображувались з короною на голові у формі міської вежі. Старий Заповіт звертається до міст, Єрусалиму, Вавилону та ін., як до жінок» [15, с. 141]. І таке міркування пояснює тісний взаємозв'язок між образом баби-цариці і містом, яке їй повністю підвладне. З погляду психоаналізу, мертве, зруйноване місто можна трактувати як метафоричний образ деструктивної фемінності, архетипу травмованої Матері.

Богинею-покровителькою воїнів в українській міфології є Птаха-Слава, одна з найголовніших і найдревніших божеств у наддніпрянських українців. З її зображенням на щитах українці за часів Київської Русі йшли в бій, вона захищала воїнів від стріл своїми золотими крилами. Птахи в міфології асоціюються з духовністю, з божеством, а золотий колір символізує просвітленість і зв'язок з Самістю. «Золото – символ усього вищого, вартото слави, символ «четвертого стану»» [14, с. 418]. Про богиню Славу згадано у Велесовій книзі, що сяє вона, як Сонце: *«Мати-Слава сяє до хмар, як сонце, віщуючи нам і перемоги, і загибель»* [13, с. 65]., *«Мати наша б'є крильми о боки свої, й обіч неї світлом вогонь. Пір'я її красиве, і кожне перо інше: червоне, синє, жовте чи срібне, золоте або біле. І сяє, наче осяйне сонце, творячи разом із ним кола та міняючись сімома красотами»* [13, с. 92].

Богиня Слава уявлялася у вигляді крилатої красуні у військових обладунках. Крилатість богині Слави асоціюється з духовністю: крилата жінка-богиня метафорично сприяє переродженню сили воїнів, відкриває їх прихований потенціал. Вона є персоніфікацією конструктивної, позитивної Аніми чоловіка, надихає його на мужні вчинки, подвиги та самопожертву, загартовує волю. Згідно з міфами, богиня Слава, подібно до Перуна та Дажбога, особисто брала участь у битвах: *«Роззирніться і побачите на чолі нас Матір-Птицю, славу нашу, яка й поведе до перемоги над ворогами. Це вона збирала своїх і тепер під-*

тримує їх, красуючись попереду та заманюючи до піднебесної синяви» [13, с. 81]. Богиня Слава показувала воїнам шлях при пересуванні небезпечними територіями. Доки Птаха-Слава співає та кружляє навколо воїнів, вони не знатимуть поразок. Після битви вогненна птаха повертається у Сваргу та співає там про подвиги людей. Інколи вона закликає на допомогу інших богів, якщо люди, про яких вона піклувалася, потрапляли у біду. Ще одне її ім'я Перуниця – подруга бога Перуна. *«Перуниця прилетіла до нас і подала нам ріг, наповнений живою водою, аби увічнити життя героїв наших»* [13, с. 64–65].

Згідно з «Велесовою книгою», богиня Слава віщує майбутнє тим, хто вміє почути її таємну мову. Вона знає все на світі: про Створення Світу, Неба і Землі, про Богів Прави, Духів і героїв, людей і звірів. Богиня Слава може пророкувати наслідки бою, підказувати війську, як краще здобути перемогу: *«Ми отримали двох ворогів на двох кінцях землі нашої. І наш воєвода Сегеня [...] завагався, не знаючи, що йому діяти. Та в цей час прилетіла Мати і сказала, щоб спочатку йшов на гунів і розгромив їх, а вже тоді повертав свої сили на готів. Воєвода так і вчинив»* [13, с. 69].

Після битви Мати-Слава ходить по полю прекрасною дівою Магурою, збираючи полеглих. Вона торкається своїм золотим крилом полеглого воїна, цілує його в холодні уста і підносить золотий кубок, повний Живої Води. Тоді Душа загублого вирушає до Лук Сварожих, щоб поповнити Полк Перунів. У небесній Сварзі полеглий воїн вічно житиме й пам'ятатиме останній поцілунок Магури (богині Слави).

Деякі дослідники вказують на зв'язок богині Слави з архетипом Матері, трактують її як реінкарнацію образу Великої Матері-богині. За спостереженням М. Козлова, у «Велесовій книзі» богиня Слава «згадується в іпостасі Матері Сонця ("рано чи пізно наступить час останнього кінця, і ми будемо мати силу нашу у степу Матері Сонця" [II, 73]) [8, с. 20–21]. Сонце – це світло, яке уособлюють сонячні боги Сварог, Дажбог, Ярило, Купало, Перун та Світовид, тобто Матір Слава у цьому випадку постає матір'ю світла та сонячних богів. Матір богів – Велика матір всього існуючого, вірогідно, очолювала слов'янський пантеон у часи неолітичного матриархату, але в період, до якого відносять «Велесову книгу», вже істотно втратила свої позиції. Вважаємо, що первісною богинею світла, матір'ю сонячних богів, все-таки була Берегиня. Згодом певні риси її образу спроектувалися на богиню-Птаху/Славу.

Образ богині Слави, правда трансформований, можемо знайти в українських чарівних казках. Там вона постає жінкою-пташкою, чарівною дружиною головного героя і сприяє його розвитку, його психологічній ініціації.

Образ богині Слави можемо знайти в українських чарівних казках, які відображають подорож героя до Сонця (Діда-всевіда). Там герой знайомиться з матір'ю Сонця й завдяки їй допомоги отримує відповіді на важливі запитання, а із самим Сонцем контактувати йому не можна. З погляду психоаналізу, Сонце – уособлення архетипу Самості, який не досяжний для людини протягом життя, тому підтримку чи звістку від цього архетипу людина отримує інтуїтивно, несвідомо, опосередковано.

У казці «Дідо-всевідо» посередником між хлопцем та персоніфікованим образом Самості постає мати Сонця, богиня-мати. Вона сприяє метафоричній ініціації юнака – допомагає йому виконати всі поставлені перед ним завдання: дістати три волоски Діда-всевіда, дізнатися, чому перевізник не може полишити своє ремесло, як оживити засохлу яблуньку, що родила молодильні яблука і як повернути молодильну воду в криницю. Такі дії казкової матері Сонця теж зближують її з образом богині Слави, яка, згідно з народними віруваннями українців, 1 вересня, з настанням півночі здійснювала ініціацію юнаків (відбувався перший посад хлопця на коня, пострижини). У казці так само уночі мати Сонця виринає три золоті волоски з голови свого сина, щоб допомогти похреснику; і це символізує просвітлення героя, його прилучення до сакральних знань (завдяки богині, матері Сонця, головний герой отримує часточку сили Діда-всевіда, стає сильнішим і здатним постояти за себе). «Метафоричною мовою казки мати Сонця «пряде» нитку життя героя: саме вона напроорокувала хлопцеві, що він стане зятем царя, підмінила лист, в якому нововладець наказував вбити юнака, й зобов'язала царицю одружити його з принцесою» [15, с. 49].

У казці Сонце спочатку з'являється у вигляді старого дідуся – Діда-всевіда («старий чоловік, білий, як молоко» [5, с. 404]), який ввечері повертається до дому після мандрівки небом. У процесі своєї подорожі Дідо-всевідо старіє, а вранці прокидається молодим і знову летить на небо. Зовнішність його матері незмінна.

Образ матері Сонця й одночасно хрещеної матері головного героя є у «Казці про вугляра». Сюжет тут подібний: Коли юнакові виповнилося сімнадцять років, цар відіслав його зі смертним

ви роком до своєї дружини (щоб запобігти здійсненню пророцтва про одруження його доньки з цим хлопцем). Як і в казці «Дідо-всевідо», мати Сонця приходить йому на допомогу в ту мить, коли похресник найбільше цього потребує, коли йому загрожує смерть. Мати сонця описана досить лаконічно: «...у білій одежі стоїть жінка, його маточка, котра його повивала, коли народився. А то була сонцева мати...» [7, с. 127]. Білий колір одягу «вказує на святість хресної матері, на її божественну мудрість, підкреслює таємничу належність матері Сонця до іншої сфери буття, вказує на причетність до ритуалу хрещення» [с. 50]. У цій казці описуються магічні дії, до яких вдається мати Сонця: поки хлопець спав на її фартусі, вона подула на текст листа, написаного царем, «і все стерлося. І сама написала кров'ю з пальця» [7, с. 127] інший текст, наказуючи королеві видати заміж доньку за цього хлопця. Наступного разу, як і в попередній казці, герой сам знаходить Сонцеву мати, коли вирушає на пошуки Діда-всевіда, щоб принести королю три волоски Сонця.

У «Казці про вугляра» детальніше описано місце проживання Сонця та його матері – це дрімучий ліс, посеред якого яскравий будиночок. Заходить Плавунчик «у великі пустощі. Раптом бачить у хащах дуже світла хата. Заходить до хати, а там сидить сонцева мати. Вона йому зраділа» [7, с. 128]. У казках несвідоме часто постає в образі дрімучого лісу, самотньої скали або безкрайнього моря, а існуючі там антропоморфні персонажі виступають втіленням колективного аспекту несвідомого. Якщо мова йде про жіночі персонажі, виявляється материнський аспект несвідомого.

Гостювання героя в будинку Діда-всевіда та його матері символізує заглиблення героя у сферу несвідомого, де він вступає в контакт з долею аспектом Богині, материнської Аніми, і через її посередництво з власною Самістю (Дідом-всевідом).

Інший образ богині Слави бачимо у казці «Цариця Загадкова». Ця казка має в основі метафоричний сценарій ініціації чоловіка, а божественна Аніма (Слава) допомагає йому переродитися й стати сильнішим. Живе Цариця Загадкова в палаці на півнячій ніжці (отже, палац – це метафорична модель дивовижного птаха). Загадкова не має крил, але її домівка має орнітоморфну символіку. Палац цариці постійно обертався, й щоб зупинити його й увійти в середину хлопець «доторкнувся пером голуба до півнячої лапки, палац одразу закріпив, наче

його загальмував хто, й перестав крутитися. Усі брами, що були довкола, – а їх було стільки, скільки в році днів, – нараз розчинилися, і з кожної вискочило десять озброєних вояків! Схопили незнайомця й повели до палацу!» [16, с. 153]. На нашу думку, хатинка цариці Загадкової є метафоричним образом часу, циклічності життя. Через дотик до неї пером птаха герой символічно зупиняє час і опиняється в іншій, «позачасовій» реальності – мовою психоаналізу, у сфері несвідомого. Знову ж таки засіб, який може зупинити палац (подобу птаха), це перо голуба. Як відомо з міфів, голуби – це птахи-деміурги, тому мають владу над усім сущим. Очевидно, згадка про силу таких міфологічних персонажів проявилася й у казці «Цариця Загадкова».

Ще однією особливістю, яка уподібню царицю Загадкову до образу богині Слави, є її влада над вояками (по десять воїнів виходять з 365 воріт її палацу) та золоте волосся: «Вона сидить на троні – молода, прекрасна, золотоволоса» [16, с. 153]. Загадкова також володіє магією передбачення майбутнього та таємницею воскресіння мертвих. Головний герой приносить їй дві пляшечки з мертвою і живою водою, і вона ніби випадково під час небажаного для неї весілля зі старим царем виливає мертву воду на хлопця, і він помирає: «одна крапля бризнула на хлопця і той нараз помер» [16, с. 155]. Метафорична смерть є логічним підсумком ініціації: герой помирає, щоб народитися вдруге сильнішим та могутнім. І цариця Загадкова сприяє його переродженню: вона бризнула на героя живою водою, і той ожив, але став у "сто раз кращий і міцніший" [16, с. 155]. Так, Цариця Загадкова, як богиня Птаха-Слава, сприяє переродженню воїна.

Висновки. Отже, образ богині-матері має багато облич в українській міфології. Це Берегиня, Лада, Рожаниці, Мокош, частково богиня Слава. Всі вони співвідносяться з архетипом Доброї Матері та позитивної Аніми. В образах цих богинь утверджується потужна сила жінки, її здатність самостійно структурувати, планувати й впорядковувати власне життя і життя тих, хто перебуває поруч. У міфах, легендах та казках закодована ідея розвитку особистості та суспільства. Матері-богині – баба-чарівниця («Мандрівничок») та матір Сонця («Казка про вугляра», «Дідо-всевідо») – сприяють ініціації героїв, постають посередницями між юнаками та їх досконалою проєкцією (образом Самості). В образах матерів-богинь можемо розкодувати давні уявлення українців про Берегиню та Птаху-Славу. Матері-богині (так само як Берегиня) одягнуті в білий одяг, здатні захистити своїх дітей (похресників) від зла, сприяють буквальному (оживлення в казці «Мандрівничок») або символічному (через здобуття золотих волосків Сонця), повторному народженню героїв. Риси крилатої богині Слави, покровительки воїнів, простежуються в образі цариці Загадкової (з однойменної казки): їй підвладний час, і хоч вона не має крил, але живе в палаці на півнячих ніжках, в котрому є стільки воріт, як днів у році (символ річного кола), з воріт виходять її піддані – вояки. Загадкова володіє таємницею життя і смерті: мертвою водою вбиває юнака, живою повертає до нової, кращої реальності. Різні іпостасі богині-матері постають у творах Д. Гуменної: Дана, Лада, Леля, а також богиня Гея (яка є водночас і богинею Землі), згадки про неї залишились в гаївках та у весільних піснях коровайниць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Войтович В. Українське міфологієзнавство: Навч. посібн. для студентів вищих навч. закл. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2016. 240 с.
2. Гуменна Д. Благослови, Мати! Казка-есе. Нью-Йорк : Об'єднання Українських Письменників «СЛОВО», 1966. 282 с.
3. Гуменна Д. Минуле пливе в прийдешнє. Розповідь про Трипілля. Нью-Йорк : Видання Української Вільної Академії Наук у США, 1978. 384 с.
4. Гуменна Д. Небесний змій. Фантастична повість на тлі праісторії. Нью-Йорк : Науково-дослідне товариство української термінології, 1982. 272 с.
5. Дідо-всевідо: Закарпатські народні казки / запис текстів та впоряд. П. Лінтура. Ужгород : Карпати, 1969. 239 с.
6. Іларіон, митрополит (Іван Огієнко). Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. монографія. Київ : Обереги, 1992. 424 с.
7. Закарпатські казки Андрія Калина / запис текстів і вступ. ст. П. Лінтура; упоряд. Г. Ігнатович. Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1955. 216 с.
8. Козлов М. Реконструкція слов'янського язичницького пантеону згідно із «Велесовою книгою». *Збірник наукових праць Миколаївської філії Національного університету «Києво-Могилянська Академія»*. Т. 5. Миколаїв. 2000. С.17–22.
9. Лозко Г. Українське язичництво. Київ : Український центр духовної культури, 1994. 92 с.

10. Плачинда С. Міфи і легенди Давньої України. Київ : ФОП Стебляк О.М., 2015. 304.
11. Рижова О. Форми прояву архетипу Великої Матері в образі богині Марени у давній культурі різних слов'янських народів (українців, білорусів, росіян, поляків). *Сіверянський літопис*. 2020. № 5. С. 25–35.
12. Сачко Д. Скіфська проблематика у творчості Докії Гуменної. *Scriptorium nostrum*. 2017. № 1 (7). С. 38–49.
13. Сіденко Ю. Особливості вияву архетипу Матері в міфології східних слов'ян. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 12: *Психологічні науки*. 2013. Вип. 40. С. 216–220.
14. Сушинський Б. Велесова книга предків. Київ: Арій, 2017. 240 с.
15. Тиховська О. Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект. Ужгород: Рік-У, 2021. 512 с.
16. Тиховська О. Українська народна чарівна казка: психоаналітичний аспект. Монографія. Видання друге, доповнене. Київ : Видавництво Ростислава Бурлаки, 2023. 416 с.
17. Три золоті слова: Закарпатські казки Василя Короловича / запис текстів та впорядкування П. Лінтура. Ужгород : Карпати, 1968. 239 с.
18. Hope Murry, *Essential woman: her mystery, her power*. London : Mandala, 1991. 240 p.